

Emlékezés a Puskás-testvérekre.

Irta: DR. KACZIÁNY GÉZA ny. miniszteri tanácsos.

En mémoire des Frères Puskás.

Par le docteur Géza Kacziány, conseiller ministériel en retraite.

L'auteur donne des renseignements sur la famille de l'inventeur du "Messenger Téléphonique" et du concessionnaire du premier réseau téléphonique hongrois, ainsi que sur les circonstances de la mise en exploitation du téléphone à Budapest.

Gyümölcsoltó Boldogasszony napján este 9 órakor fülemre illesztém a Telefon-Hírmondó kagylóját. A londoni Queen's Hallból hallom az ottani filharmónikus társaság nagyszerű hangversenyét, Rossini „Semiramis”-nyitányát oly bámulatos tisztaságú előadásban, mint ötven egy néhány év előtt Bécsben hallottam, mikor ott az utólérhetlen nagy énekesnő, Patti Adelina énekelte a címszerepet, mindent megolvastó hevével és csoda-hangjának minden szépségével...

Szegény, kedves, derék Puskás Tivadar, — ezt Neked köszönhetem.

Ugyanaznap reggelén olvasom lapomból a következő hírt:

„A világ legnagyobb magántelefon-központját a napokban fejezték be New-Yorkban, a National City Bank helyiségében, melybe 800 vonal fut be s összesen 8000 mellékállomást lát el. Teljesítőképessége évenként 45 millió hívás“.

Szegény, kedves, derék Puskás Tivadar, ezt Neked közönhetik.

A világháború alatt, amint egy csapat előre haladt, magával vitte a telefonsodronyokat azonnal s a legkülső őrszem is össze volt rögtön kapcsolva parancsnokságával s ennek útján akár a Főhadiszállással is. A Teschenben vajaskenyerező Hötzendorfi Conrad megfelelő közvetítések útján, — ha akarta — beszélhetett volna a Wolhyniában künn didergő előörssel, mely tőle 1000 kilométernyire feküdt künn a lövészárókban...

Soha senkinek eszébe sem jutott, hogy ezt szegény, kedves Puskás Tivadarunknak köszönhette, ki ott fekszik a Kerepesi temetőben, magányos sírjában, melyre koronként teszünk egy-egy koszorút, azok, kik őt nem felejtettük el. Hadd mondjam el tehát én, ki a budapesti telefon bölcsőjénél ott állottam, hogy ki volt ő és szeretetméltó öcsé, Ferenc, ki 50 év előtt itt, Budapesten megalapította a telefonhálózatot.

Ezelőtt száz évvel szép vagyonú, nagytekintélyű nemes polgára volt Felsőbányának *ditrói Puskás Tivadar*, a székely származású, kiváló férfiú. Négy gyermeke közül a legidősebbet *Ferencnek* hívták, a másodikat *Antalnak*, két lánya közül az idősebbik *Tercsi* nevet kapott, a kisebbiket pedig *Cilinek* hívták. *Ferencnek* szintén négy gyermeke volt: *Tivadar János Lambert*, ki 1844 szeptember 17-én született *Budapest*en s megkereszteltetett a lipótvárosi plébánián szeptember 20-án; *Ferenc*, ki 1848-ban született szintén *Budapest*en, *Etelka*, született 1853-ban és *János György Albert*, ki 1859-ben született a temesmegyei Tót-Sztamora községben. *Antal házasságából* hét gyermek származott, kik legnagyobb része ma is életben van, a férfiak többnyire apák már, a nők pedig boldog mamák, megoszolva a *Puskás*-, *Ember Károly*-, *Csajkovics Lajos*-, *Szerencsy*- és *Hoffer-családokban*. Miután minket az első ág érdekel, *Antal főbíró* úr családját kénytelenek vagyunk mellőzni ez alkalommal.

Idősb Puskás Ferenc jómódú úriember volt, kiben a székely vér erősen buzogott. Sok találmányon törte fejét, bele is kísérletezte szép vagyonát ezekbe. Amíg fiai iskolabajárók voltak, őket a bécsi Theresianumban neveltette, az előkelő lovagiskolában. *Tivadar* elsőrangú vívó és lovas volt, s kitűnően beszélt franciául és németül. Azonban őt nem a fényes élet vonzotta, hanem a műszaki tudomány, — apja vére nem tagadta meg magát. A fiatalabbikat, *Ferit*, a katonaság ragyogása s ezért, mikor elvégezte a lovagiskolát, egy huszárezredbe lépett be hadapródként s mint ilyen harcolta végig 1866-ban a csehországi háborút, mely *Königrätzbe* fulladt bele.

Ez időre esik atyjuk halála. A vagyon romjait öccsével megosztani akaró *Tivadart Feri* azzal utasította el, hogy nincs semmi szükség támogatásra, mert adósságai nincsenek és havidíjából meg tud élni. Vegye inkább *Tivadar* magához, ami maradt s nézze, hogy abból egzisztenciát alapítson. *Etel* úgyis zárdába lépett, *Albert* pedig még gyermek volt, kit a rokonság vett pártfogásába. *Tivadar*, ki bálványozta *Ferit*, nehéz szívvel nyugodott belé a dologba és Angliába készült kimenni, hogy ott gyakorlati pályára lépjen. Még nem tudott angolul. Hogy tehát ezt magára kényszerítse, leborotválta félig a haját s amíg az ki nem nőtt, nem ment ki lakásából s ezalatt csak az angol nyelv tanulásával foglalkozott. Meg is tanult remekül angolul. Most már semmi sem gátolta őt abban, hogy Londonba ki ne menjen, hol alkalmazásba lépett s rendkívüli munkaerejénél és megbízhatóságánál fogva tiszteletet vívott ki magának.

A magyar kormány 1869-ben elhatározta a *Keleti vasút* kiépítését, Nagyváradtól az oláh határig. A londoni *Waring-Testvérekkel* szerződött e célból, kiknek megbízható mérnökökre volt szükségük. *Puskás Tivadar* följajánlotta szolgálatát a cégnek, mely a „*Times*”-ban keresett magyarul és angolul igen jól tudó uriembereket. A jelentkező *Puskást* örömmel fogadták föl és mérnökké nevezték ki. *Tivadar* ott hagyta az angol lordot, kinek házában nevelő volt s átköltözött Erdélybe. Gyorsan sajátította el a pálya-mérnöki szaktudást s pár hó múlva osztálymérnökké, majd a vállalat főmérnökévé lett. Mikor aztán a vonalat átadta, némi pénzzel Bécsben telepedett meg, hol az 1873-iki világkiállításon menetjegy-irodát nyitott s ezzel annyi pénzre tett

szert, hogy áthajózhatott Amerikába. Akkor fedezték föl Coloradóban az ottani arany- és ezüstbányákat. Tivadar megvett egy darab földet s néhány napszámosával megkezdte a bányászatot. Bár fogytán volt a pénze, de a legelső aranyból, melyet onnan fölhozott, egy raj-

Puskás Tivadar arcképe.

sípot csináltatott Feri számára, kiről a bányáját is „Feri-bányá“-nak nevezte el. Feri a rajsípot haláláig viselte óraláncán.

Tivadar egyik bányásza pár napi szabadságot kért „boss“-ától s mikor visszatért, dús aranytartalmú köveket hozott magával, bár nem tudta, hogy a bennük csillogó szemcsék valóban aranyat tartalmaz-

nak. Tivadar magához vette a köveket s egy távolabbi városban, hozzáértő vegyész által megvizsgáltatta azokat. A vegyész igen dús aranytartalmat állapított meg. Ha Puskás ekkor azon alig hozzáférhető völgybe veszi be magát, melyből bányásza a köveket hozta, sok millió dollárra tehetett volna szert. Azonban ekkor ütött nagy zajt egy *Keley* nevű szédelő találmánya, mellyel az élelmes csaló sok embert befont. Puskás meg volt győződve arról, hogy *Keley* csaló s elhatározta, hogy leleplezi. Hónapokig dolgozott ezen, míg végre sikerült a leleplezés, — Puskás megmentette idegen emberek pénzét, leleplezte a csalót, ki neki nagy összeget ígért, ha hagyja őt működni szédelő pályáján, s — ezalatt az aranytermő völgybe beférkőztek az ügyes yankeek, vasutat vezettek oda, várost alapítottak ott és Puskást kiszorították onnan. Igazságszeretete sok milliótól fosztotta meg őt. Coloradói bányáját most eladta s az akkor föltatált *Hughes*-féle betűtávírónak Európában való meghonosítására ájtott az ó-világba. Olyan központi kapcsolótáblát akart létesíteni, melynek útján bárki otthon vehesse föl a számára küldendő táviratokat. Brüsszel város tanácsával alkudozásba kezdett, hogy ott állítja föl irodáját, mikor hírét vette *Bell Graham* találmányának, a *telefonnak*. Puskás felismerte a találmány óriási horderejét s abahagyva a brüsszelli tárgyalásokat, visszasietett Amerikába, hogy az új találmánnyal megismerkedjék, azt kipróbálja és értékesítse az emberiség javára.

Bell Graham süketnéma intézeti tanító 1876-ban kapott szabadalmat telefonkészülékére. Amerikai szokás szerint erre megalakult egy részvénytársaság s elkezdte gyártani a készülékeket, anélkül, hogy azok hasznavehetőségét kipróbálták volna.

E készülékek csak arra lettek volna jók, hogy két ember egymással beszélgethet, ha lakásuk között huzalokat feszít és a kellő villamosáramot beleviszi. *Bell*, aki *nem volt elektrotechnikus*, erre elvitte találmányát a „*Menlo-parki bűvész*“-hez, ahogy akkor *Edison A.* Tamást nevezték, s kérte, hogy csináljon velük valamit, mert így azok semmit sem érnek. *Edison* elfogadta a készülékeket, tünődött rajtuk, módosította szerkezetüket, de tovább nem jutott velük. A készülékek ott heverték a műhelyben s nem törődött velük senki.

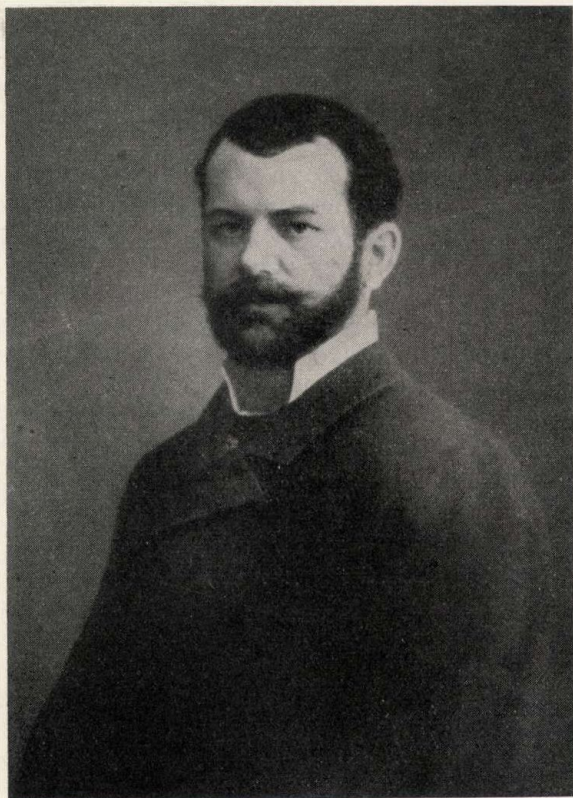
Puskás Tivadar ekkor került vissza Amerikába s kereste föl *Edisont*. A két föltaláló megértette egymást s Puskás csakhamar beállott *Edison*hoz, mint főmunkatárs. Puskást a telefon érdekelt, mert a legelőször általa tervezett központi kapcsolótáblával megoldottnak vélte a nagy kérdést. *Edison* vállalt vonogatta az eszmére:

— Próbálja meg, kedves Puskásom, ha valamit ki tud sütni. Részemről nem gondolom, hogy valami értéke lenne az egész találmánynak.

Hogy *Edisont* ekkor nem érdekelt a telefon, az érthető. Ekkor találta föl a quadruplex távírást, melynek útján ugyanazon vonalon egyszerre 4 táviratot lehetett leadni mindkét irányban; akkor tusakodott a villanyvilágítás óriás problémájával, mely éjjelét és nappalát annyira igénybe vette, hogy néha napokig nem aludt, de szakadatlanul dolgozott. Hagyta tehát Puskást menni a maga útján s mikor ez ké-

szen volt találmányával, Edison még akkor sem tulajdonított annak nagyobb fontosságot, azt híven, hogy ez legfeljebb a parlamenti tudósítóknek szolgál javára, kik Londonban éjjel bediktálhatják lapjaiknak az elhangzott beszédeket. A fejlemények azonban Puskás Tivadarnak adtak igazat, mert a telefon központi kapcsolásának megvalósítása csakhamar világszerte elterjedt.

Puskás átköltözött Párisba s ott az Avenue de l'Opera 55. számú házában nyitotta meg irodáját, hol a párisi telefonhálózat megalkotá-

Puskás Ferenc arcképe.

sával és egyéb technikai üzletekkel foglalkozott. Azonban „a világ élén haladó Franciaország” fővárosában nagy nehézségekkel járt a telefon megalapítása. Tivadar ekkor segítségül hívta öccsét, Ferencet, kinek egyéni szeretetreméltóságától remélte a kellő sikert. Feri egy évi szabadságot kapott a katonaságtól (mit Carenz aller Gebühren!) és Párisba utazott. Ott bátyja vezetésével játszva sajátította el a szükséges technikai ismereteket s egyúttal a szükséges engedélyeket is kijárta. Tivadar a magyarországi szabadság jogát Ferinek ajándé-

kozta s megbízta azzal, hogyha Budapesten sikerrel járt el, a Balkán-Államokban is vezesse be a telefont. Feri, ki már akkor nős ember volt (felesége Kürthy Irma, a nemrég elhunyt, kiváló nagyműveltségű úrnő, később dr. Bánó József cs. és kir. kamarás, kir. táblai tanácselnök neje), és huszárfőhadnagy, elhatározta, hogy kilép a katonaságból és életét a telefon ügyének szenteli. Midőn ezt tábornokának bejelentette, ki őt kiválóan kedvelte, az összecsapta kezeit bámulatában. Eleinte azt hitte, hogy valamely kényes ügy, kártyaadósság vagy aszszonyhistoria miatt akarja otthagyni Puskás a katonaságot, de mikor megtudta, hogy a telefon miatt történik ez, mély megbotránkozással így szólott:

— Elment Önnek az esze, kedves Puskás! (Most már nem is tegezte, — szokása és a lovasságnál bevett szokás ellenére.) Ilyen, nem is tudom, micsoda „fon“ miatt hagyni ott a császár kabátját! Mikor ilyen fényes karrier előtt áll! Nem fogadom el lemondását, — gondolja meg a dolgot jobban.

Azonban minden hiábavaló volt, Feri megindult azon a vészes úton, mely a tudomány és emberi haladás vértanúságához vezetett.

1879 nyarán egyetlen kisalakú, számottevő napilapja volt a fővárosnak: a *Pesti Hírlap*. (Volt még egy képes néplap, de ez nem számított.) Ennek szerkesztője *Csukássy József*, a szeretetreméltó, jókedvű, elegáns hírlapíró volt, (ma egy parcellában fekszik a Kerepesi temetőben Puskás Tivadarral!) belső munkatársai pedig (az egy Huszár Imre kivételével) csupa fiatal, pezsgővérű írók. Rákosi Viktor — Sipulusz — ez év július elején kerülve a szerkesztőségbe, átvette tőlem az ujdonsági rovatot s abban július 12-én egy bolond kis hírt adott le a telefonról, mely cikkeszkében írója, Déry Gyula gúnyosan emlékezett meg e találmányról, mint szédelgésről. Mikor ezt elolvastam, rögtön fölvilágosítottam Sipuluszt baklövése felől, mert hiszen én, az én kis tudósom, ifj. dr. *Horvát Árpád* útján nagyon is tudtam, hogy mi az és hogy milyen világraszóló találmány az, mely Edison nevéhez fűződött. (Akkor minden találmányt Edisonnak tulajdonítottak világszerte.) Helyreigazítást nem közöltünk, mert nem lehetett a lapot kompromittálni.

A szerkesztőség a Nádor-utca 7. számú ház I. emeletén volt két szobában: a kisebbik, belsőben Csukássy dolgozott, a nagyobbikban pedig mi, a többi munkatárs, hatan, vidám csevegés között róva a betűket. Délben elcsendesült a kis fészek, elmentek haza vagy ebédelni a munkatársak s többnyire magam maradtam ott, dolgozgatva. Így történt július 18-án délben is, mikor egyedül ültem a nagyszobában. Kopogtatás után magastermetű, igen elegáns, nyájas arcú úriember lépett a szobába s a szerkesztőt kereste.

— Személyes ügyben méltóztatik keresni? — kérdeztem, — vagy szerkesztőségiben, mert ez utóbbi esetben én is állhatok rendelkezésére.

— Szerkesztőségiben, — mondta ő. — Én ugyanis Puskás főhadnagy vagyok, a megalkotandó telefonhálózat igazgatója.

— Örvendek, — szóltam, — én K. hadnagy vagyok, a lap segéd-szerkesztője.

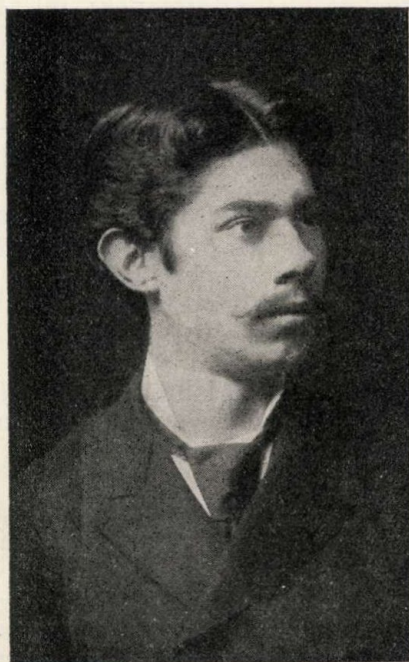
Ekkor láttam elsőízben megjelenni Puskás arcán azt a kedves mo-

solyt, mely mindenkit megbűvölt és lekötelezettjévé tett. Melegen szorította meg kezemet.

— Milyen kiváló szerencse, hogy első lépésemnél egy bajtársra találok. Tudod, kérlek, mi a telefon?

— Én tudom, de a lapom, fájdalom! még nem. Azonban ez nem baj, majd csak megtanuljuk.

Puskás arra kért, hogy ajánljak neki egy angolul jól tudó, igen művelt és a hatóságokkal is érintkezni tudó titkárt, ki a telefon fölállításánál segítségére lehet. Amerikai szerelők fognak jönni, kik csak angolul tudnak s azért kell angolul igen jól tudó ember.

ifj. dr. Horváth Árpád.

— A legalkalmasabb ember erre dr. Horvát Árpád, fiatal orvos, kitűnően beszél angolul, a technikai tudományokkal is szeretettel foglalkozó, igazi úriember, kit feltétlenül meg fogsz szeretni. Elküldöm hozzád délután.

Este az én feledhetetlen drága kis Árpádom (1887 óta szintén a Kerepesi temető lakója!) eljött hozzám:

— Beszegődtem Puskáshoz — bojtárnak, azaz titkárnak. Mikor odaküldtél, azzal az elhatározással léptem át küszöbét, hogy nem vállalom ezt a nem nekem való mesterséget, de Puskás a szeretetreméltóságával úgy levett a lábamról, hogy kénytelen voltam engedni s pár perc alatt megegyeztünk. Most már helyiséget keresek, azt fölszerellem s kezdődhetik a hecc!

Horváth Árpád a képíró-utcai „*Hét bagoly*“ házban lakott, mely nagyatyjáé, az öreg Szendrey Ignácé, Petőfiné atyjáé volt, — ettől harmadik ház volt a *Lövész-utca 7. számú*, kis egyemeletes sarokház. Ezt bérelte ki a telefon számára, szerényen, irodaszerűen bebútorozva, az Amerikából érkező szerelők számára hálószerelői rendezett be és szolgaszemélyzetről gondoskodott. Ezt Puskás, ki szülővárosában meglehetősen idegen volt, nem eszközölhette, mert neki fontosabb teendői voltak. Elsősorban az engedélyokmányt kellett megszereznie, hogy működhessenek. A Horvát által megfogalmazott kérvénnyel elment a közmunka- és közlekedési minisztériumba, hogy az engedélyokmányt kisorsítsa. A miniszter, a jó *Péchy Tamás*, nagyon szívesen fogadta, de mikor Puskás elmondotta neki, mi járatban van, megcsóválta öreg fejét:

— Kedves öcsémuram, én erre hatökör vagyok, — menjen az államtitkáromhoz, az szakember.

Az államtitkár vízepítészeti mérnök volt. — „Nem rám tartozik ez, kedves főhadnagy úr, de nem is a mi minisztériumunkra. Ez nem magasépítés, hídépítés, útépítés, — ez a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter hatáskörébe tartozik. Tessék oda fordulni.

A földművelés stb. miniszter *br. Kemény Gábor* volt. A bemutatkozón Puskásnak kijelenté, hogy hallott ugyan a telefonról, de *miután az még Bécsben nincs*, Budapest nem csinálhatja meg. Különben is a szerszám még nincs kipróbálva s Budapest nem arra való, hogy itt próbálgassanak ilyet.

— De, kegyelmes uram, Párisban kifogástalanul működik, ezt nem kell már kipróbálni. Ami Bécset illeti, éppen meg akartuk előzni Bécset ezzel, hogy hazánkban hamarabb legyen, mint ott.

A miniszter a vállát vonogatta. Ha nincs Bécsben, nem lehet nálunk. Mit szólnának Bécsben ahhoz? Neki tán az állásába is kerülne. Egyébként menjen el a főhadnagy úr az illetékes osztályba s ott adja be a kérvényét.

A főhadnagy úr végigjárta „az illetékes osztály”-okat, de sehol sem akarták vállalni. Persze, ez nem lótenyésztés, vetőmag-ügy, halászat, vadászat stb., amit az urak jól értettek, ellenben a kereskedelem ügye csak úgy lógott ezen a tárcán. Nemsokára aztán át is tették a másikba. Végre akadt egy öreg miniszteri tanácsos, aki kijelentette, hogy ez rá tartozik s fogadta Puskást.

Puskás elmagyarázta neki, hogy milyen korszakos találmány az a telefon.

— Aztán öcsémuram elhiszi, hogy ez lehetséges? Magát nagyon elbolondították ezzel.

— De, méltóságos uram, — erősködött Puskás — ez már megvan.

— Ugyan hol? — kérde János úr.

— Hát ahol föl találták, Amerikában... — kezdette mondani.

— Amerikában? Hát nem tudja, hogy ott minden humbug, svindli...

— Párisban is megvan, hol a bátyám rendezte be.

— Az meg talán azoknak a vicces franciáknak valami mókája. Aztán mire jó ez az egész mesterség?

— Hát ha valakinek a gyermeke beteg és hirtelen orvost kellene hívni. Például méltóságodnak...

— Az én fiam már banktitkár.

— Hát a kis unokája...

— Nincs unokám.

— Meg a kereskedőnek milyen előny, ha átszólhatnak egymásnak s látogatás helyett telefonon köthetnek üzleteket.

— Csalnak azok úgyis eleget, minek könnyítsük meg nekik.

Puskás kétségbeesetten mondotta nekem:

— Párisban is rengeteg nehézséget gördítettek az utunkba, de ennyiről fogalmam sem volt. Legnagyobb kedvem volna itthagyni az egészséget...

Gondolkozni kezdtem s végül azt a tanácsot adtam neki, hogy menjen be a képviselőházba s ott a folyosón várja be Tisza Kálmán miniszterelnököt, mutatkozzék be s kérje, hogy az engedély-okmány kiadását rendelje el. Tisza európai látóköri ember, bizonyára megteszi, Esetleg Hegedüs Sándor bemutatja.

E tanács eredménye az lett, hogy báró Kemény Gábor szeptemberben meglátogatta Puskást vas-utcai lakásán, ott meggyőződött a találmány nagyszerűségéről s további kéthavi huzavona után kiállíttatott az engedélyokmány. Most már csak a fővárossal s a rendőrséggel kellett megtusakodni s aztán lehetett a huzalokat elhelyezni ott, ahol a háziurak ebbe beleegyeztek. Azonban itt volt a főbökkenő. Az egyik háziúr semmiképen sem ment abba bele, hogy az ő házára a vezetelmés drótot elhelyezzék — „Majd, hogy a menykő egyenesen abba csapjon bele! A szobámba üt bele a menykő, ha az ablakom alatt megy el az a fene drót!” — A másik háziúr hajlandó volt eltérni a vezetéket, ha Puskás ezer forintot fizet bér fejében. E leírhatatlan nehézségekkel szemben megtörtént, hogy néha más utcába kellett átvinni a huzalt s újra visszahozni, hogy egy makacs háztulajdonos házát elkerülje. Végre, megint az én tanácsomra, Puskás újra Tiszához fordult s arra kérte, hogy a kisajátítási törvényt terjessze ki a telefonra is és kötelezze a háziurakat a huzalok megtűrésére. Ez azonban csak későbbben, 1882-ben valósult meg. Azóta gyorsan ment a munka, de kezdetben nem volt kinek dolgozni, mert nem akadt előfizető. Így pl. 1881-ben, az első üzleti év derekán, sajnálattal állapítottam meg, hogy egyetlen orvos előfizetője nem volt a vállalatnak; a közhivatalok közül néhány, egy-két szerkesztőség és a többi csupa kereskedő.

A legelső távbeszélővonalat, mely már 1881. februárjában elkészült, Puskás, hálából a lapom részéről nyert támogatásért, a *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe vezettette be, a másodikat *Csukássy József* szerkesztő, Kalap-utca 16. számú lakásába. Március 10-én a közlekedési minisztérium Tükör-utcai helyiségében nyílt meg az első hivatalos vonal s végre 1881. május 1-én az első központ átadatott a közforgalomnak. A kapcsolásokat nappal két kisasszony végezte, éjjel, ameddig szolgálat volt, maga Puskás, ki naponként alig aludt két órát, mert éjjel a szerelőkkel a huzalok felerősítésének munkáját végeztette.

Horvát Árpád, ameddig tüdővel bírta, kitartott a vállalat mellett, de a sok beszélés és rábeszélés között végre is vért hányván, megvált a vállalatától. Most Puskás maga maradt és mindent maga végzett. Ez

a munka aztán felörölte az ő vas szervezetét is. Egy kedves meglepetést szerzett még nekünk, akkori hírlapíróknak az ő gyengéd figyelme. Az 1882. január hó 29-iki sajtóbálra a Vigadóba bevezettette a Nemzeti Színház előadását, a bátyja által akkor fölhalált és Párisban kipróbált telefonhírmondó útján. Ugyanakkor a főposta épületébe az Edison-féle villanyvilágítást hozta be próbául, de egyikből sem lett üzlet, még tíz év múlva sem, mert később Baross Gábor, mint kereskedelmi államtitkár, érthetetlen ellenszenvvel viseltetett Puskás Tivadar működése iránt és útjába minden akadályt gördített, mint azt Hoitsy Pál megírta a Puskás Tivadarról írt megemlékezésében 1893-ban, közvetlenül a haláleset után.

Puskás Ferenc igazán éjjel-napot egybetett, hogy vállalata föllendüljön. Lassacskán gyűltek előfizetők is: a havi 15 forintért eleget beszélhettek volna, ha lett volna kivel. Nemsokára a kapcsolótáblát meg kellett nagyítani, majd a kis ház szűk lett s a központot át kellett költöztetni a Fürdő-utcába, azután jött egy nagy művelet: a huzaloknak a házak tetején, nagy vaskeretekbe összpontosítása, miket mind Ferenc végezte. Az „over-working” azonban kezdte hatását éreztetni: Puskás fáradt, majd ideges, aztán feledékeny lett s végre letört teljesen.

A lázas agy még tovább működött: a vidék bevonása a telefonhálózatba, Szófia, Bukarest, Belgrád, esetleg Sztambul telefonkiépítése... Csupa nagy terv! Engem fölszólított, hogy tanuljam meg a balkáni nyelveket, mert oda engem akar kiküldeni teljhatalommal és megfelelő tőkével. Az 1883. év őszén, mikor hivatalában kerestem, halottam, hogy kivitték a „Szép Juhászné”-hoz címzett zugligeti üdülőbe, mert pihenésre van szüksége. Egy délután fölkerelkedtem és meglátogattam odakünn. Jó gyalogolás még a végállomástól s éppen azért vitték oda, hogy ott ne háborgassák a látogatók. Nem volt szabad sokat beszélnie, nem is hagytam, hogy ő beszéljen, magam vittem a szót, szórakoztató társalgással. Ha aztán ő beszélt, elvesztette a fonalat s hiába emlékeztettem a tárgyra, nem tudta többé fölvenni. Nem időztem sokáig, de elborult lélekkel vettem tőle búcsút. Utolsó szavai ezek voltak:

— Gyere ki mihamarabb megint... Láttad azokat ott fönn?

Tudtam, hogy a házak tetején levő vaskereteket gondolja. Mondottam, hogy láttam, nagyszerű gondolat. Eljöttem. Két hónap múlva újra kimentem, de ekkor már beszélni sem tudott. Megismert, szeme, az a hűséges, ragyogó szép szem kissé megvilágosodott... de vége volt már. Az élőhalott már csak 1884. március végéig vonszolta a kinos léte, akkor aztán a Kerepesi-temetőbe költözött. Tivadar rögtön ott hagyta Párist és minden ottani üzletét s átköltözött Budapestre, átvette és igazi nagyságára fejlesztette a budapesti telefonhálózatot. Ekkor eladta azt és a kapott pénzt beleölte nagy vállalataiba: a kormányozható léghajóba, az Ozokerit városba Szilágy megyében és más, nagy fogalmazású dolgokba, mik kétmillió forintnyi vagyonát fölémésztették. Végre, jó későn, 1893. elején megalkotta Budapesten a Telefon-Hírmondót, melynek első hírszerkesztője, *Viraágh* Béla volt, ma a „Budai Napló” szerkesztője. A vállalat szépen indult és máig is nemcsak fönnáll, de belőle született a rádió, mely a Telefon-Hírmondó

nélkül soha létre nem jöhetett volna, épúgy, mint a drótnélküli távirót a dróton vezetett távirás nélkül soha föl nem találták volna. A Telefon-Hírmondó alapját az a multiplikátor képezi, melyet Puskás Tivadar talált föl s mely lehetővé teszi, hogy egyszerre tízezrek hallgathassák azt az előadást, melyet 1881-ben még csak egyesek hallgathattak, legfeljebb 10—12 egyén, mert a hang elosztása ily sok részre akkor még nem volt meg s ez Tivadarnak csak későbbi találmánya.

Puskás anyagilag letört s fényes háztartását kénytelen volt korlátozni. Három leánya fejedelmi kényelemben nőtt addig föl, nyáron Nizza és a Riviera, télen Budapest 10 szobás lakása, nevelőnők, komornák, tanárok raja állott szolgálatukra és kiképzésükre. Mikor az anyagi romlás beköszöntött, a fényes lakást fölmondották s Puskás a „Hungária”-szállodában vett föl szerény szobát magának. Itt fejezte be életét 1893. március Idusán, 48. életévében. Halálát március 16-án már a Telefon-Hírmondó jelentette be országszerte...

A vállalatot öccse, *Albert* vette át, ki azonban beteges ember volt és nem vihette sokáig. Egy évben halt meg nővérével, az 1853-ban született Etelkával (t. i. 1907-ben). Özvegye, a mai nap is tevékeny, angol nyelvtanár, *Lady Violet*, lánya és veje, mindkettő Puskás nevű, három bájos gyermekükkel, életvidor hajtásai az ős székely családnak. Tivadar három leánya közül egyik lakik csak Budapesten: özv. *May Lajosné*, kinek fia, *May Május*, a Telefon-Hírmondó szolgálatában áll. A legidősebb Puskás-lány, még gróf *Török May*, az egyiptomi alkirály egyetlen felesége volt s jelenleg visszavonultan él hűgával, *Theával*, Berlinben. Gróf *Törökné*, *Lilien grófnő*, a későbbi Puskás Tivadarné, a Kerepesi temetőben nyugszik az árkadok északi sarkán. Nem messze tőle az 1887. február 5-én elhunyt ifj. dr. *Horvát Árpád*, *Szendrey Julia* fia... A Nagy Kaszásnak gazdag aratása volt a telefon körül. A legutolsó áldozat Puskás Ferenc özvegye, ki később dr. *Bánó József* cs. és kir. kamarás, kir. táblai tanácselnök neje lett s ez év elején hunyt el... Az emberek elmentek, a vállalat áll és hirdeti egy nagy magyar lángész, Puskás Tivadar dicsőségét és hű munkatársai emlékezetét.

